

Gülgün Sərxan qızı Novruzova,

Azərbaycan Dillər Universitetinin Pedagogika kafedrasının müəllimi

<https://orcid.org/0009-0003-9066-5830>

E-mail: gulgun.qenberova.94@mail.ru

[https://doi.org/10.69682/arti.2025.92\(4\).178-182](https://doi.org/10.69682/arti.2025.92(4).178-182)

Fidan Zəmani qızı Əskərova,

Azərbaycan Dillər Universitetinin Pedagogika kafedrasının müəllimi

<https://orcid.org/0009-0004-4587-6302>

E-mail: fidan.askerova.90@mail.ru

TƏHSİL MÜƏSSISƏLƏRİNDƏ İNKLÜZİV TƏLİMİN TƏŞKİLİ YOLLARI

Gulgun Sarkhan Novruzova,

teacher of the department of Pedagogy at Azerbaijan University of Languages

Fidan Zamani Askerova,

teacher of the department of Pedagogy at Azerbaijan University of Languages

WAYS OF ORGANIZING INCLUSIVE TRAINING IN EDUCATIONAL

Гульгюн Сархан гызы Новрузова,

преподаватель кафедры Педагогике Азербайджанского Университета Языков

Фидан Замани гызы Аскерова,

преподаватель кафедры Педагогике Азербайджанского Университета Языков

ПУТИ ОРГАНИЗАЦИИ ИНКЛЮЗИВНОГО ОБУЧЕНИЯ В ОБРАЗОВАТЕЛЬНЫХ УЧРЕЖДЕНИЯХ

Xülasə. İnklyüziv təhsil təkcə pedaqoji yanaşma deyil, həm də sosial ədalətə və cəmiyyətin davamlı inkişafına xidmət edən sistem kimi çıxış edir. O, fərdi potensialı üzə çıxararaq tolerant və inteqrasiya olunmuş cəmiyyətin formalaşmasına zəmin yaradır. Bu yanaşma bütün şagirdlərin təhsil prosesində bərabər şəkildə iştirakını təmin edir və onları cəmiyyətin fəal üzvünə çevirir. Fiziki, zehni və ya sosial fərqliliklərə malik olan uşaqlar üçün yaradılan bərabər imkanlar onların özlərini dəyərli və qəbul olunmuş hiss etmələrinə şərait yaradır. Belə bir mühitdə təhsil alan uşaqlar bir-birlərini olduğu kimi qəbul etməyi, əməkdaşlıq etməyi və fərqliliklərə hörmətlə yanaşmağı öyrənirlər.

Məqalədə inklyüziv təlimin təşkili yolları təsvir olunur.

Açar sözlər: *İnklyüziv təhsil, sosial ədalət, davamlı inkişaf, fərdi yanaşma, xüsusi təhsil ehtiyacları, tolerantlıq, inteqrasiya*

Abstract. Inclusive education is not only a pedagogical approach, but also a system that serves social justice and sustainable development of society. It creates the basis for the formation of a tolerant and integrated society by revealing individual potential. This approach ensures equal participation of all students in the educational process and turns them into active members of society. Equal opportunities created for children with physical, mental or social differences create conditions for them to feel valuable and accepted. Children studying in such an environment learn to accept each other as they are, to cooperate and to respect differences.

The article describes the ways of organizing inclusive education.

Key words: *Inclusive education, social justice, sustainable development, individual approach, special educational needs, tolerance, integration,*

Аннотация. Инклюзивное образование - это не только педагогический подход, но и система, служащая социальной справедливости и устойчивому развитию общества. Создает основу для формирования толерантного и интегрированного общества, раскрывает потенциал личности. Такой подход обеспечивает равноправное участие всех учащихся в образовательном процессе и делает их активными членами общества. Равные возможности, созданные для детей с физическими, умственными или социальными отличиями, помогают им чувствовать себя ценными и принятыми. Дети, воспитывающиеся в такой среде, учатся воспринимать друг друга такими, какие они есть, сотрудничать и уважать различия.

В статье описаны способы организации инклюзивного образования.

Ключевые слова: *инклюзивное образование, социальная справедливость, устойчивое развитие, индивидуальный подход, особые образовательные потребности, толерантность, интеграция*

Müasir dövrdə sosial-iqtisadi inkişafın və davamlı tərəqqinin təmin olunmasında insan kapitalının, xüsusilə də təhsilin rolu danılmazdır. Təhsil təkcə bilik və bacarıqların ötürülməsi ilə məhdudlaşmır, o həm də cəmiyyətin bütün üzvlərinin fəal, məsuliyyətli və bərabər hüquqlu iştirakçılar kimi formalaşmasına şərait yaradan əsas sosial institutlardan biridir. Bu baxımdan, təhsilin bərabərlik və inklüzivlik prinsipləri əsasında təşkili müasir dövrün tələblərinə cavab verən strateji prioritetlərdən biri kimi çıxış edir.

Inklüziv təhsil – fiziki, əqli, psixoloji və ya sosial fərqliliklərdən asılı olmayaraq, bütün şəxslərin ümumi təhsil sistemində daxil edilməsini və digər şagirdlərlə bərabər şəraitdə təhsil alma imkanının təmin olunmasını nəzərdə tutur. Bu yanaşma, müasir beynəlxalq təhsil siyasətində əsas prioritetlərdən biri kimi qəbul olunur. Birləşmiş Millətlər Təşkilatının “Dayanıqlı İnkişaf Məqsədləri”ndə inklüziv, ədalətli və keyfiyyətli təhsilin təmin edilməsi və hamı üçün ömürboyu təhsil imkanlarının yaradılması əsas prioritetlərdən biri kimi müəyyənləşdirilmişdir (1, s. 286-294).

Inklüziv təhsilin məqsədi təkcə fiziki məhdudiyyətləri olan şəxslərin deyil, həm də müxtəlif mədəni, etnik, sosial-iqtisadi və digər xüsusiyyətlərə malik fərdlərin təhsil hüququnun təmin edilməsidir. Bu yanaşma onların cəmiyyətə tam integrasiyası baxımından mühüm rol oynayır. Konsepsiya, eyni zamanda, tolerantlıq, müxtəlifliyə hörmət və sosial ədalət kimi fundamental dəyərlərin təşviqinə əsaslanır. Son illərdə Azərbaycan Respublikasında inklüziv təhsilin inkişafı istiqamətində əhəmiyyətli addımlar atılmışdır. Azərbaycan Respublikasının Konstitusiyası, “Təhsil haqqında” Qanun, “Uşaq hüquqları haqqında” Qanun və digər normativ hüquqi sənədlər ölkədə inklüziv təhsilin hüquqi əsaslarını müəyyənləşdirir. Həmçinin, 2018-ci

ildə təsdiqlənmiş “Azərbaycan Respublikasında inklüziv təhsilin inkişafı üzrə Milli Fəaliyyət Planı (2018-2024)” bu sahədə kompleks tədbirlərin həyata keçirilməsinə zəmin yaratmışdır (2).

Bu fəaliyyət planına əsasən, təhsil müəssisələrinin fiziki mühitinin inklüzivliyə uyğunlaşdırılması, müəllimlərin inklüziv pedaqogika sahəsində peşəkar inkişafı, fərdi təhsil planlarının hazırlanaraq tətbiq olunması, həmçinin psixoloji və sosial dəstək xidmətlərinin gücləndirilməsi istiqamətində mühüm tədbirlər həyata keçirilir. Paralel olaraq, ictimai maarifləndirmə tədbirləri vasitəsilə inklüzivliyin əhəmiyyəti cəmiyyətə çatdırılır, stereotiplərin və ayrı-seçkiliyin aradan qaldırılması istiqamətində təşəbbüslər həyata keçirilir (3, s. 60).

Ümumilikdə, inklüziv təhsil müasir dövrdə yalnız təhsil sektorunun deyil, bütövlükdə cəmiyyətin transformasiyasına xidmət edən fundamental bir strategiyadır. Bu yanaşmanın uğurla həyata keçirilməsi üçün dövlət siyasəti, təhsil sistemi, ailə və ictimaiyyət arasında qarşılıqlı əməkdaşlıq və sistemli yanaşma mühüm rol oynayır. Inklüziv təhsilin təmin edilməsi ilə hər bir öyrənən öz potensialını tam reallaşdırma, cəmiyyətin bərabərhüquqlu və dəyərli üzvünə çevrilə bilər. Bu da nəticə etibarilə daha ədalətli, inteqrasiya olunmuş və sabit sosial quruluşun formalaşmasına zəmin yaradır.

Inklüziv təhsil müasir pedaqoji konsepsiyalarda yalnız fiziki və ya əqli məhdudiyyətləri olan uşaqların ümumi təhsil mühitinə integrasiyasını nəzərdə tutmaqla məhdudlaşmır. Bu anlayış daha geniş məna kəsb edir və təhsildə hər bir şəxsin fərdi ehtiyac və imkanlarının nəzərə alınmasını, eləcə də hər kəs üçün bərabər hüquq və imkanların yaradılmasını qarşıya məqsəd qoyur. Inklüziv təhsil sistemi, təhsilənlərin mədəni, etnik, sosial-iqtisadi mənsubiyyəti, fiziki və intellektual xüsusiyyətlərindən asılı olmayaraq, onla-

rın ümumi təhsil prosesinə daxil edilməsini və bu prosesdə fəal iştirakını təmin etməyə çalışır.

Bu yanaşma təhsilin yalnız bilik ötürmə funksiyası ilə kifayətlənməyib, eyni zamanda şəxsiyyətin hərtərəfli inkişafına və cəmiyyətin humanist dəyərlər üzərində qurulmasına xidmət etdiyini ortaya qoyur. İnküziv təhsil mühiti müxtəliflikləri qəbul və təşviq edən, müxtəlif bacarıqları və dünyagörüşlərini dəyər kimi qiymətləndirən, fərdi inkişaf üçün əlverişli şərait yaradan pedaqoji model olaraq çıxış edir. Bu model təhsilalanlar arasında qarşılıqlı öyrənməni, əməkdaşlıq və dəstək münasibətlərini gücləndirir, bununla da sosial uyğunlaşma və vətəndaş məsuliyyətinin inkişafı üçün əlverişli şərait yaradır. Əlavə olaraq, inküziv təhsil yanaşması tədris prosesində müxtəlif təlim metodlarının və diferensiallaşdırılmış strategiyaların tətbiqini zəruri edir. Bu, müəllimlərin yalnız akademik bilikləri deyil, həm də psixoloji-pedaqoji hazırlıqları və empatik münasibətləri ilə təchiz olunmasını tələb edir. Müxtəlif imkanlara malik uşaqların bir sinif mühitində təhsil almaları, müəllimlərin həm peşəkar bacarıqlarını, həm də sosial-emosional kompetensiyalarını inkişaf etdirməsini qaçılmaz edir. Bu isə inküziv təhsil yanaşmasının keyfiyyətli insan resurslarına əsaslanan bir sistem olduğunu bir daha göstərir. Eyni zamanda, inküziv təhsil cəmiyyətin mənəvi və sosial strukturlarına da təsir göstərən bir anlayışdır. Belə ki, müxtəlif mədəni və sosial mənsubiyyətə malik fərdlərin birgə təhsil alması, tolerantlığın, qarşılıqlı hörmətin, empatiyanın və sosial məsuliyyətin formalaşmasına təkan verir. Bu isə gələcəkdə daha ədalətli, dəyərlərə əsaslanan və qarşılıqlı anlaşmaya əsaslanan bir cəmiyyətin qurulması baxımından strateji əhəmiyyət kəsb edir (4, s. 18).

Buradan belə bir qənaətə gəlmək olar ki, inküziv təhsil sadəcə bir pedaqoji model deyil, həm də sosial dəyişiklik və islahat prosesinin əsas tərkib hissəsidir. O, fərdlərin potensialının reallaşdırılması ilə yanaşı, cəmiyyətin sosial kapitalının artırılmasına və ümumi rifahın yüksəldilməsinə xidmət edən mühüm mexanizmdir. Bu baxımdan, inküzivlik prinsiplərinin təhsil siyasətində və praktikada sistemli şəkildə tətbiqi cəmiyyətin dayanıqlı inkişafının təmin olunmasında əhəmiyyətli rol oynayır.

Müasir dövrdə inküziv təhsilin tətbiqi yalnız pedaqoji deyil, həm də sosial və etik bir

zərurət kimi qiymətləndirilir. Bu yanaşma təhsildə ədalətliliyin və insan hüquqlarının təmininə yönəlmişdir. İnküziv təlimin effektiv təşkili üçün təhsil müəssisələrinin struktur və məzmun baxımından yenilənməsi, insan resurslarının təkmilləşdirilməsi və bütün iştirakçıların əməkdaşlığı mühüm əhəmiyyət kəsb edir. Aşağıda inküziv təlimin təşkilinə dair əsas istiqamətlər geniş şəkildə izah olunur.

Təhsil müəssisələrində inküziv təlimin təşkili yolları

1. Fiziki mühitin uyğunlaşdırılması;
2. Müəllimlərin ixtisasının artırılması;
3. Fərdi təhsil planlarının (FTP) hazırlanması;
4. Multidissiplinar komandanın fəaliyyəti;
5. Valideynlərlə əməkdaşlıq;
6. Diferensial tədris metodlarının tətbiqi;
7. Məktəb rəhbərliyinin dəstəyi (5, s. 22).

1. Fiziki mühitin uyğunlaşdırılması. İnküziv təhsilin uğurla reallaşdırılması üçün ilkin və əsas şərtlərdən biri təhsil müəssisələrinin fiziki mühitinin universal dizayn prinsiplərinə uyğun şəkildə təşkil olunmasıdır. Bu, müxtəlif fiziki məhdudiyyətlərə malik şagirdlərin təhlükəsiz və sərbəst şəkildə məktəb mühitinə inteqrasiyasını təmin edir. Bu istiqamətdə aşağıdakı tədbirlər vacib hesab olunur:

Hərəkət məhdudiyyətli şagirdlər üçün binaya giriş-çıxış rampalarının, liftlərin və geniş keçidlərin mövcudluğu mühüm əhəmiyyət kəsb edir.

Görmə və eşitmə imkanları məhdud olan şagirdlər üçün xüsusi texniki vasitələrdən – brayl əlifbası ilə hazırlanmış dərs materialları, səsləndirilmiş audio və video mənbələr, həmçinin işarə dili təlimatçıları – istifadə olunmalıdır. Sinif otaqları təhlükəsizlik, işıqlandırma, temperatur və akustik rahatlıq baxımından uyğunlaşdırılmalıdır. Məkan şagirdlərin hərəkət sərbəstliyini təmin etməli, narahatlıq doğuran amillər minimuma endirilməlidir.

2. Müəllimlərin ixtisasının artırılması. İnküziv təlimin səmərəli şəkildə təşkili birbaşa olaraq müəllimlərin bu sahədəki peşəkar hazırlıq səviyyəsindən asılıdır. Müasir tədris sistemində müəllim yalnız bilik ötürücüsü deyil, həm də fərdi tədrisə yönəlik strategiyaları tətbiq edə bilən, psixoloji dəstək verə bilən pedaqoq olmalıdır. Bu kontekstdə aşağıdakı məsələlər aktualdır:

- Müəllimlər üçün inklüziv təhsil konsepsiyası, diferensial təlim metodları, şagird mərkəzli yanaşmalar və psixopedaqoji dəstək texnikaları üzrə mütəmadi təlim proqramları təşkil edilməlidir.

- Tədrisdə fərdi yanaşmanı tətbiq edə bilən, müxtəlif bacarıq və öyrənmə səviyyələrini tanıyaraq, dərs prosesini uyğun şəkildə qura bilən müəllimlərin hazırlanması zəruridir (6, s. 15).

3. Fərdi Təhsil Planlarının (FTP) hazırlanması. Inklüziv təhsilin səmərəli təşkilinin mühüm mexanizmlərindən biri də Fərdi Təhsil Planlarının hazırlanması və tətbiqidir. Bu planlar hər bir şagirdin fərdi potensialına və inkişaf tempinə uyğun olaraq tərtib edilir. FTP-lər şagirdin maraqları, öyrənmə tərz, mövcud bacarıqları və çətinlikləri nəzərə alınmaqla hazırlanır və ona uyğun təlim strategiyaları müəyyən edilir. Bu planların hazırlanması və icrasında müəllimlə yanaşı, psixoloq, loqoped, sosial işçi və valideynlərdən ibarət multidissiplinar komanda iştirak etməlidir. Bu, şagirdin təhsil həyatına kompleks yanaşmanı təmin edir.

4. Multidissiplinar komandanın fəaliyyəti. Inklüziv təlimin yalnız müəllimlərin fəaliyyəti ilə məhdudlaşması mümkün deyil. Bu prosesdə müxtəlif sahələrin mütəxəssislərindən ibarət komandaların iştirakı zəruridir.

Multidissiplinar komanda şagirdin inkişafı üçün diaqnostik qiymətləndirmə aparır, təlimdə uyğunlaşdırma metodlarını təklif edir və tətbiqin nəticələrini monitorinq edir.

Psixoloqlar, sosial işçilər, defektoloqlar və loqopedlər şagirdin sosial-emosional, kommunikativ və koqnitiv inkişafına yönəlik dəstək fəaliyyətlərini həyata keçirir, müəllim və valideynlərlə sıx əməkdaşlıq qurur.

5. Valideynlərlə əməkdaşlıq. Inklüziv təhsilin səmərəli həyata keçirilməsində valideynlərin rolu əsasdır. Onların dəstəyi uşaqların təhsil prosesinə uyğunlaşmasını asanlaşdırmaqla yanaşı, həm də onların sosial və emosional inkişafının təşviqinə əsaslı təsir göstərir. Inklüziv təhsil mühitinin davamlı inkişafı üçün valideynlərin inklüziv təhsilin mahiyyəti, peşə hazırlığı və təhsil müəssisələri ilə səmərəli əməkdaşlığı haqqında kifayət qədər məlumatlandırılması vacibdir. Bu məqsədlə valideynlərlə mütəmadi əlaqələrin qurulması və onların iştirakı ilə maarifləndirmə istiqamətində seminarların təşkil olunması valideynlərin tədris prosesində fəallığını artırır

və bu zəmində inklüziv təhsilin məqsədlərinə nail olunmasına şərait yaradır. Belə ki:

Valideynlərin inklüziv təhsilin mahiyyəti, məqsədləri və əhəmiyyəti barədə məlumatlandırılması üçün məqsədyönlü maarifləndirmə işləri aparılmalı, bu məqsədlə seminarlar, təlimlər və informasiya sessiyaları təşkil olunmalıdır. Bu cür tədbirlər valideynlərin prosesə fəal şəkildə qoşulmasına, övladlarının təhsilində dəstəkçi rolunu daha səmərəli yerinə yetirməsinə imkan yaradır.

Onların tədris prosesinə cəlb olunması, qərarvermə proseslərində fikirlərinin nəzərə alınması və ailə-məktəb əməkdaşlığının inkişaf etdirilməsi inklüziv təhsil mühitinin dayanıqlığını təmin edir.

6. Diferensial tədris metodlarının tətbiqi. Inklüziv siniflərdə tədris prosesi şagirdlərin fərdi bacarıq və inkişaf səviyyələrinə uyğunlaşdırılmış, çevik və müxtəlif metodoloji yanaşmalar əsasında həyata keçirilməlidir. Bu, hər bir təhsilalanın potensialının maksimum səviyyədə reallaşdırılması məqsədilə zəruri hesab edilir. Bu kontekstdə diferensial tədris əsas baza hesab olunur. Müxtəlif öyrənmə üslublarına (vizual, eşitmə, kinestetik və s.) uyğun metod və vəsaitlərin tətbiqi, tədris prosesini daha səmərəli və inklüziv edir. Tapşırıqların şagirdin təlim nəticələrinə uyğun fərdiləşdirilməsi, geribildirim mexanizmlərinin təkmilləşdirilməsi və adaptiv qiymətləndirmə metodlarından istifadə, öyrənmədə motivasiyanı və iştirakçılığı artırır.

7. Məktəb rəhbərliyinin dəstəyi. Inklüziv təhsilin uğurla tətbiqi və davamlı inkişafı üçün məktəb rəhbərliyinin aktiv və sistemli dəstəyi böyük önəm daşıyır. Rəhbərlik bu prosesin strateji planlaşdırılması və təşkilati koordinasiyasını effektiv şəkildə həyata keçirməlidir. Təhsil müəssisəsinin rəhbərliyi inklüzivlik prinsipini məktəb strategiyasına inteqrasiya etməli, müəllim heyətinin peşəkar inkişafına şərait yaratmalı və tələb olunan maddi-texniki bazanı təmin etməlidir. Rəhbərlik inklüziv təhsilin monitorinqi və qiymətləndirilməsi üçün uyğun mexanizmlər formalaşdırmalı, əldə olunan nəticələri dəyərləndirməli və ehtiyac yaranarsa islahatların həyata keçirilməsinə təşəbbüs göstərməlidir.

Beləliklə, inklüziv təlimin təhsil müəssisələrində effektiv təşkili çoxşaxəli və sistemli yanaşma tələb edir. Bu prosesdə fiziki mühitin uyğunlaşdırılması, pedaqoji kadr hazırlığı, fərdi

təhsil planları, multidissiplinar əməkdaşlıq və valideyn dəstəyi qarşılıqlı şəkildə əlaqələndirilməlidir. Təhsildə bərabərliyin və sosial ədalətin təmin olunması üçün inklüziv yanaşmanın tətbiqi müasir dövrün vacib tələblərindəndir və bu istiqamətdə atılan hər bir addım cəmiyyətin daha humanist və inklüziv gələcəyinə xidmət edir.

Problemnin aktuallığı. Müasir dövrdə hər kəsin bərabər təhsil hüququnun təmin olunması inklüziv təlimin vacibliyini gündəmə gətirir. Təhsil müəssisələrində fərqli ehtiyacları olan şagirdlərin tədris prosesinə inteqrasiyası, cəmiyyətin tolerantlıq və sosial ədalət prinsipləri əsasında inkişafının təmin edilməsində mühüm amil kimi çıxış edir.

Problemnin yeniliyi. Inklüziv təlimin təşkili ilə bağlı müasir yanaşmaların və texnologiyaların tətbiqi, pedaqoji metodların fərdiləşdirilməsi təhsil sisteminə yeni tələblər və imkanlar yaradır. Mövzu bu sahədə aparılan son tədqiqatlara əsaslanaraq yenilik baxımından əhəmiyyət kəsb edir.

Problemnin praktik əhəmiyyəti. Məqalə, təhsil müəssisələrində inklüziv təlimin səmərəli təşkili üçün rəhbər şəxslər, müəllimlər və təhsil mütəxəssisləri üçün zəruri praktiki tövsiyələr təqdim edir. Belə ki, irəli sürülən tövsiyələr təhsilalanların tədris prosesinə bərabərhüquqlu və aktiv şəkildə iştirakını təmin edərək inklüziv təhsil mühitinin formalaşması və onun davamlı inkişafı üçün zəmin yaradır.

Ədəbiyyat

1. Florian, L. *What counts as evidence of inclusive education?* // European Journal of Special Needs Education, № 29 (3), - 2014, - p. 286-294.
2. 2018-2024-cü illərdə Azərbaycan Respublikasında sağlamlıq imkanları məhdud şəxslər üçün inklüziv təhsilin inkişafı üzrə Dövlət Proqramı // (Azərbaycan 39 Respublikası Prezidentinin 14 dekabr 2017-ci il tarixli, 3498 nömrəli Sərəncamı). – Bakı, - 2017.
3. UNESCO. *A Guide for Ensuring Inclusion and Equity in Education* // UNESCO Publishing. - Paris, - 2017, - p. 60.
4. Salas-Pilco, S., et al. *Inclusive Education Through Technology: A Systematic Review of Types* // Frontiers in Education, - 2025, - p.18
5. Zhang, Y., et al. *Towards a Sustainable Future in Education: A Systematic Review of Inclusive Education Research* // Sustainability, №17(9), 3837, - 2025, - p.22
6. Cook-Sather, A., Suresh, A., & Nguyen, E. D. (2025). *Developing an Inclusive, Student-Led Approach to Scaling Up the Benefits of Pedagogical Partnership for Social Justice in Higher Education* // Social Sciences, № 14(2), № 79. - 2025, - p.15
7. Mondal, R. K. *Inclusive Education and Social Justice for Sustainable Development* // Bluerose Publications, - 2024, - p. 4

Redaksiyaya daxil olub: 22.05.2025